

УДК 330.341:338.242.4

ЕКОНОМІЧНІ СУПЕРЕЧНОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ ТА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ

*О. В. Овсієнко, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»;
М. М. Бороденко, студент
Національний університет
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*

Узагальнено економічні суперечності, які виникають при розбудові соціальної держави. Виявлено та розкрито особливості їх реалізації в Україні. Обґрунтовано економіко-правові заходи щодо їх подолання.

***Ключові слова:** соціальна держава, економічні суперечності, економічна свобода, рівність соціально-економічних прав, оподаткування.*

***Постановка проблеми.** Загальна ідея соціальної держави, яка зобов'язана підтримувати абсолютну рівність у правах для різних суспільних класів, окремої особистості, що самовизначається, завдяки своїй владі та має сприяти економічному і суспільному прогресу усіх громадян [1], безперечно, є надзвичайно привабливою. Зважаючи на успіхи її практичного впровадження у розвинених країнах — забезпечення гарантій гідного існування для кожної людини, створення необхідних умов людського розвитку, вона стає орієнтиром, еталоном соціально-економічного розвитку для багатьох країн світу. Не є винятком і Україна, де вже багато років поспіль декларується наявність саме такого типу суспільного устрою [2, ст. 1]. Водночас соціальна держава — зовсім не ідеальний суспільний устрій, а сама теоретична концепція її розбудови не позбавлена низки економічних суперечностей. Їх розвиток суттєво позначається як на інтенсивності соціальної активності держави, так і на її змісті.*

***Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Економічні суперечності соціальної держави є предметом дослідження багатьох економічних шкіл. Так, неокласики наголошують на тому, що діяльність держави, спрямована на формування матеріальних передумов рівності та реальності соціально-економічних прав, заперечує економічну свободу, пригнічує індивідуальну відповідальність (М. Фрідмен [3, с. 84, 103], Ф. Хайек [4, с. 160–161], Р. Дворкін [5], Д. Лал [6, с. 83] та ін.). Соціальні досягнення, підриваючи власну матеріальну основу, набувають нестійкого та тимчасового характеру. В теорії суспільного вибору доводиться, що використання урядових закладів в особистих економічних інтересах підриває спроможність держави втілювати ідею загальної рівності (Дж. Б'юкенен, Ф. Хайек, Г. Таллок). Неомарксистичні під-*

креслюють, що надання матеріальних благ нужденним у соціальній державі відбувається в обмін на визнання «морального» порядку, який викликав їх зубожіння [7, с. 28]. У вітчизняній науці теж приділяється значна увага економічним передумовам соціалізації суспільного розвитку [8–10]. Однак втілення економічних суперечностей та особливості їх реалізації при розбудові соціальної держави залишаються недостатньо дослідженими.

Формулювання цілей. Метою статті є узагальнення економічних суперечностей, які виникають при розбудові соціальної держави, виявлення та розкриття особливостей їх реалізації в Україні, обґрунтування економіко-правових заходів їх подолання.

Вклад основного матеріалу. Головною суперечністю соціальної держави, на нашу думку, можна вважати *суперечність між метою (підтримка абсолютної рівності у правах, сприяння економічному і суспільному прогресу всіх громадян) та методами її досягнення*. Із самого початку соціальна держава виникає як консервативний проект, спрямований на збереження існуючого соціально-економічного порядку — ринкової системи, невід’ємними складовими якої є економічна свобода та зумовлена нею соціальна нерівність. Тому проголошення рівності домінантним принципом організації суспільства неодмінно зумовлює низку таких суперечностей.

1. *Співвідношення свободи і рівності та можливість їх одночасного досягнення.* Усе розмаїття існуючих точок зору із цього приводу зосереджене навколо двох полярних підходів. З одного боку, теоретики лібералізму вважають, що свобода і рівність можуть співіснувати, зумовлюючи одна одну. За таких умов розширення особистої рівності та рівності можливостей збільшує свободу, а відсутність економічної свободи, навпаки, посилює нерівність [3, с. 84]. «Ніде у світі не існує настільки глибокої безодні між багатими і бідними, ніде багаті так не багатіють, а бідні — не бідніють, — пише М. Фрідмен, — як при тих соціальних системах, де на вільний ринок накладено заборону» [3, с. 103]. З другого боку, відмічається суперечливий характер взаємодії свободи та рівності, що призводить до їх взаємовиключення.

Дійсно, орієнтація на ліберальний варіант держави, що спирається на принципи індивідуальної свободи і рівності можливостей, спричинила розвиток протистояння між найманою працею і капіталом, а також глибоку соціальну нерівність. Держава змушена була обмежити економічні інтереси тих членів суспільства, що володіють більшою економічною владою, втручаючись у процеси розподілу та перерозподілу виготовленого продукту. З часом, у міру зростання вимог до робочої сили, зумовлених науково-технічною революцією, втручання держави дедалі більше активізується. З’являється необхідність забезпечити рівні права стосовно доступу до навчання, охорони здоров’я, соціального захисту та щодо розвитку територій.

Економічні методи, спрямовані на реалізацію цих завдань, — прогресивні системи оподаткування, податкове стимулювання соціальної відповідальності бізнесу, визначення пріоритетів у фінансуванні соціальних програм, — передбачають державний примус та діють таким чином, що обмежують права одних соціальних груп на користь інших. Отже, рівність у правах як генеральна мета соціальної держави самоперечується способами її досягнення — примусовим, свідомим обмеженням з боку держави прав одних на користь інших.

Розвиток цієї суперечності у вітчизняній економіці підриває фінансову основу соціальної держави. Загальновідомо, що рівень існуючих в Україні базових соціальних гарантій не сприяє економічному та суспільному прогресу громадян. Так, заниженими є величина прожиткового мінімуму [11; 12], рівень оплати праці у бюджетній сфері [11; 13, с. 118]; недостатнім для забезпечення рівності та реальності прав на якісне медичне обслуговування є фінансування охорони здоров'я [8, с. 135]. Одна з причин цього — недонадходження до державного бюджету через масове ухилення від оподаткування на основі дотримання передбачених законодавством норм.

Показовим прикладом є використання офшорних схем у зовнішній торгівлі. При експорті фірма продає офшорній компанії товар за максимально заниженою ціною. Потім офшорна компанія перепродає товар кінцевому покупцю за рівнем ринкових (світових) цін. Оподатковуваний прибуток національного експортера мінімальний, а різниця між реальною і заниженою цінами при експорті утворює прибуток офшорної компанії, зареєстрованої у країні з пільговим або нульовим рівнем оподаткування. Подібні схеми використовуються при імпорті (із завищенням вартості товару), а також при операціях із давальницькою сировиною.

Для протидії ухиленню від оподаткування через офшорні схеми у багатьох країнах світу застосовується державний контроль над ціноутворенням у зовнішньоекономічних операціях. Так, у країнах ОЕСР діє принцип «витагнутої руки»: якщо податкові органи виявлять, що операція проведена за ціною, нижчою за середньоринкову, продавцеві донараховуються податкові зобов'язання, розраховані виходячи з недоотриманого прибутку. Прибуток пов'язаних компаній автоматично включається у загальну суму оподаткованого прибутку материнської структури [14, с. 14]. Це суттєво обмежує економічну свободу, адже суб'єкти господарювання мають повне право укладати зовнішньоекономічні угоди за будь-якими цінами, якщо інше не передбачено законодавчими вимогами.

В Україні докладаються певні зусилля, спрямовані на протидію офшорному бізнесу. Наприклад, норми ст. 161 Податкового кодексу України значно ускладнюють ухилення від оподаткування через імпортну офшорну схему (на

валові витрати можна відносити 85 % вартості товарів, придбаних у нерезидентів, що мають офшорний статус) [15]. Разом з тим запровадити правові механізми, які б обмежували уникання від податків завдяки використанню експортної схеми, виявилось набагато складніше [16]. У джерелі [14, с. 21] зазначається, що навіть закріплення у Податковому кодексі України інституту звичайних цін [15, ст. 39.15] не забезпечило належну реалізацію принципу «втягнутої руки», оскільки ст. 39.15 припускає заниження цін на величину до 20 %.

Вітчизняна економіка посідає дев'яте місце у світі за виведенням капіталу в офшорні зони: за 21 рік незалежності в офшори було виведено 167 млрд дол. [17]. Тобто, в Україні склалася ситуація, яка може бути описана словами Р. Дворкіна: «Іноді забезпечити рівність можливо тільки ціною обмеження свободи, а наслідки свободи інколи виявляються згубними для рівності» [5]. Вітчизняна нормативно-правова база, вочевидь, є недостатньою для пом'якшення суперечностей між економічною свободою та забезпеченням рівності і реальності соціально-економічних прав.

2. *Зміст поняття «рівність»*. Соціалістичний підхід передбачає рівність людей стосовно засобів виробництва при збереженні відмінностей у характері праці та розподілу предметів споживання; комуністичний підхід — повну соціальну рівність, розподіл за принципом «від кожного — за здібностями, кожному — за потребами». Ліберальна концепція рівності (Р. Дворкін) заснована на праві громадян на рівну частку соціального добробуту [5]. Однак ці підходи меншою мірою відповідають природі соціальної держави, яка не ставить за мету забезпечення тотальної рівності.

У соціальній державі принцип рівності швидше означає правову рівність громадян перед законом, забезпечення економічної свободи людини та її можливостей вільно обирати вид діяльності, захист від різних форм дискримінації, добробут усіх громадян шляхом гарантування певних соціальних стандартів життя. Таким чином, концепції соціальної держави відповідає *принцип рівності умов*: для всіх громадян незалежно від походження, віросповідання, соціального статусу держава вирівнює умови стосовно досягнення мети. Методами реалізації цього принципу стають забезпечення рівного доступу до освіти, медичних послуг, соціального страхування, єдність культурних і освітніх стандартів, а також зобов'язання з боку держави компенсувати окремим категоріям громадян наслідки їх несприятливого становища (підтримка сиріт, інвалідів, учасників бойових дій, матерів-одиначок та інших груп населення).

Проте перетворення принципу рівності умов стосовно досягнення мети на базовий принцип рівності у соціальній державі є далеко не беззаперечним. Як правило, суспільне виправдання та підтримку цей принцип знаходить у випадках вирівнювання матеріальних умов, підтримки гідного рівня життя

для всіх. Так, народжені у бідних родинах теж повинні мати право на гарну освіту, а безробітні з об'єктивних причин — на фінансову допомогу. Але у випадках немайнової нерівності використання принципу рівності умов є набагато складнішим. Його реалізація майже завжди передбачає економічну дискримінацію окремих категорій населення. Наприклад, надання податкових пільг підприємствам під час прийому на роботу молодих фахівців дискримінує їх конкурентів на ринку праці. Реалізуючи принцип рівності умов, держава змушена свідомо та послідовно вдаватися до порушення рівності, що зайвий раз підкреслює наявність суперечності між метою соціальної держави та методами її досягнення.

3. *Способи забезпечення рівності.* Реалізація принципу рівності умов потребує не тільки правового закріплення, а й надання державі певних економічних повноважень щодо участі у процесах розподілу та перерозподілу створеного продукту. Без цих повноважень матеріальне та моральне підтягвання нижчих класів через широкі соціальні реформи є неможливим. Історично у процесі розвитку соціальної держави змінилися декілька концепцій перерозподілу, кожна з яких ґрунтувалася на різних уявленнях про соціальну справедливість.

У моделі соціальної держави Отто фон Бісмарка розподіл здійснювався на принципах солідарності та комутативної справедливості. Комутативна справедливість передбачає розподіл «за заслугами» та є ідеалом справедливої винагороди, коли кожний отримує відповідно до власного внеску. У державі загального добробуту втілено інший принцип розподілу — розподільчу або компенсаторну справедливість. У теорії розподільчої справедливості (Дж. Ролз) компенсація нерівності має забезпечити більшу порівняно з порівняльним розподілом вигоду найменш процвітаючим прошарком населення. Тобто, блага перерозподіляються між багатими та бідними таким чином, аби максимізувати корисність останніх. Рівність за таких умов сприймається не як однаковість кінцевих результатів або надання рівної кінцевої частки, а як справедливий розподіл.

Важливою відмінністю розподілу на основі комутативної та компенсаторної справедливості є те, що перший може здійснюватися і в умовах самоорганізації суспільства, на контрактній основі без участі держави (зокрема, страхові угоди, недержавні пенсійні фонди), тоді як розподіл, що має на меті компенсаторну справедливість, є неможливим без примусу влади. Іншою відмінністю є те, що орієнтація на комутативну справедливість у розподілі при формальній рівності прав може посилити майнову нерівність, а розподільча справедливість неодмінно обмежує чийсь права, що знову повертає нас до суперечності між метою соціальної держави та методами її досягнення.

Розвиток цієї суперечності зумовлює численні економічні труднощі стосовно реалізації ідеї соціальної держави, до яких зазвичай відносять: «пастку

бідності» (підвищення доходів бідних домогосподарств призводить або до втрати пільг, наданих державою, або до підвищення оподаткування, яке «з'їдає» підвищення доходу); поширення утриманства, втрату трудової мотивації, пов'язану з гарантованим забезпеченням певного рівня доходів і життя; втрату гнучкості ринком праці через встановлення мінімальної заробітної плати; витіснення приватних інституціональних схем соціального страхування; витіснення недержавних суб'єктів з ринку. З позицій критиків соціальної держави розширення соціальної активності держави призводить до заперечення економічної та політичної свободи — головної умови стійкого розвитку. Соціальні досягнення, підриваючи власну матеріальну основу, набувають нестійкого та тимчасового характеру.

Показовим прикладом суперечностей у способах забезпечення рівності умов при розбудові соціальної держави в Україні є недосконала податкова система. За оцінкою Федерації профспілок України, у розрахунку на гривню доходу бідні в нашій країні сплачують у 50 разів більше податків, ніж багаті [11]. Так, доходи, отримані у вигляді заробітної плати, оподатковуються за ставками 15–17 % [15, ст. 167.1], а дивіденди на користь фізичних осіб — за ставкою 5 % [15, ст. 167.2].

Ще однією суперечністю соціальної держави, тісно пов'язаною з попередньою, є *суперечність між її формально надкласовою сутністю та фактично класовою формою втілення влади*. Вище вже йшлося про те, що за своєю сутністю соціальна держава не є ні безкласовою, ні класово антагоністичною. По-перше, її діяльність не спрямована на примусове забезпечення рівності, порівняльний розподіл, ліквідацію приватної власності. По-друге, вона зобов'язана підтримувати абсолютну рівність у правах для різних суспільних класів. Проте саме підтримка рівності прав зумовлює необхідність користуватися владою на користь одних груп за рахунок інших.

Неоптимальний вплив держави на сукупний добробут підтверджується в теорії суспільного вибору, згідно з якою люди використовують урядові заклади в особистих економічних інтересах, тим самим підриваючи спроможність держави втілювати ідею загальної рівності та максимізації суспільного добробуту. Традиційними прикладами цього в теорії суспільного вибору є: лобіювання, коли концентрований бізнес-інтерес перемагає розрізнені інтереси суспільства, та логролінг, під час якого загальнонаціональні інтереси приносяться у жертву регіональним, галузевим, а процес ухвалення рішень перетворюється на обмін привілеями [4, с. 160–161]. Економічними наслідками неоптимального впливу держави на сукупний добробут стає постійне збільшення державних потреб (закон А. Вагнера) та «вторинна злочинність», породжена державою (наслідок обмежувального регулювання та пов'язаних із цим повноважень державної бюрократії (Л. Бальцеревич [18]).

У своїх попередніх роботах ми зробили спробу довести, що розвиток зазначеної суперечності в Україні стає однією з причин розбіжностей у фактичному та формальному статусах проголошеної соціальної держави. Зокрема, у роботі [19, с. 30–33] наведено приклади використання суспільних ресурсів на користь окремих бізнес-груп, у джерелі [13, с. 118] досліджено процес перетворення держави на джерело асоціальних практик у сфері оплати праці. Показано, що наявні соціально-економічні умови (концентрація власності у вузького кола осіб, несприятливі структурні диспропорції економіки, асиметричний характер доступу до інститутів державної влади) сприяють загостренню суперечності між формально надкласовою сутністю соціальної держави та фактично класовою формою втілення влади, унеможлиблюють використання правових механізмів для його пом'якшення. Як слушно зазначив Д. Лал, «держава має хижацьку природу — навіть держава демократична, де у ролі хижаків виступають “медіанний” виборець та групи інтересів» [6, с. 83].

Висновки. Теоретична концепція розбудови соціальної держави містить низку економічних суперечностей, а саме: суперечність між метою соціальної держави (підтримка абсолютної рівності у правах, сприяння економічному і суспільному прогресу всіх громадян) та методами її реалізації (примусове, свідоме обмеження з боку держави прав одних суб'єктів господарювання на користь інших); суперечність між формально надкласовою сутністю соціальної держави та фактично класовою формою втілення влади (використання державної влади в особистих економічних інтересах окремих бізнес-груп). Загострення цих суперечностей у вітчизняній економіці негативно впливає на перспективи становлення соціальної держави, підриває матеріальну базу подальшої соціалізації економічного розвитку. Однією з причин цього є недостатність вітчизняної нормативно-правової бази для пом'якшення суперечностей між економічною свободою та забезпеченням рівності і реальності соціально-економічних прав. Тому подальші дослідження мають передбачати пошук таких економіко-правових механізмів, які б забезпечували вирівнювання умов господарювання для усіх без винятку суб'єктів економіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кочеткова Л. Н. Теория социального государства Лоренца фон Штейна / Л. Н. Кочеткова // Философия и общество. — 2008. — № 3. — С. 69–79.
2. Конституція України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу: [http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254 %EA %2F96- %E2 %F0](http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96%E2%F0).
3. Фридмен М. Свобода, равенство, эгалитаризм / М. Фридмен // Философия свободы : пер. с англ. — М. : Социум, Три квадрата, 2003. — Вып. II. — С. 73–106.

4. Хайек Ф. Либерализм / Ф. Хайек // *Философия свободы*. — М. : Социум, Три квадрата, 2003. — Вып. II. — С. 129–167.
5. Дворкин Р. Либерализм [Электронный ресурс] : пер. с англ. / Р. Дворкин (публикується по: Dworkin Ronald. *Liberalism* // Dworkin R. *Matter of Principle*. Harvard Univ. Press, London, 1985, Ch. 8, p. 181–204.). — Режим доступа: <http://kant.narod.ru/dworkin.htm>.
6. Лал Д. Возвращение «невидимой руки». Актуальность классического либерализма в XXI веке / Д. Лал ; пер. с англ. — М. : Новое издательство, 2009. — 426 с.
7. Бурджалов Ф. Экономическая роль социальной деятельности государства : монография / Ф. Бурджалов. — М. : ИМЭМО РАН, 2009. — 251 с.
8. Соціальна держава: досвід політико-економічного аналізу : монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, Т. М. Камінська та ін. ; за ред. Л. С. Шевченко. — Х. : НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2012. — 275 с. // Депоновано в ДНТБ України: ДР № 12-Ук2012 від 23.04.2012 р.
9. Яременко О. Лібералізм, економічна свобода і держава / О. Яременко // *Економіка України*. — 2010. — № 12. — С. 4–15.
10. Лібанова Е. Соціальна орієнтація ринкової економіки як передумова консолідації суспільства / Е. Лібанова // *Вісн. НАН України*. — 2010. — № 8. — С. 3–14.
11. Постанова Президії Федерації Професійних спілок України «Про заходи з нагоди відзначення у 2013 році Всесвітнього дня соціальної справедливості» від 11.12.2012 № П-15-7 [Електронний ресурс] / Федерація Профспілок України. — Режим доступа: <http://fpsu.pp.ua/pozitsiya-profspilok/142-den-socialnoi-spravedlivosti/247-zahodysockprav>.
12. Заробітна плата в Україні: на шляху до економічного зростання і добробуту : аналітична доповідь // *Нац. безпека і оборона*. — 2010. — № 7. — С. 2–77.
13. Овсієнко О. В. Держава як джерело асоціальних практик у матеріальному стимулюванні трудової діяльності / О. В. Овсієнко, О. О. Чуприна // *Бізнес Інформ*. — 2012. — № 6. — С. 117–120.
14. Шляхи протидії прихованому впливу капіталу з України : аналітична доповідь / НІСД. — К., 2012. — 31 с.
15. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступа: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
16. Пасочник В. Великая трансфертная битва: раунд первый [Электронный ресурс] / В. Пасочник // *Зеркало недели*. — 2013. — 18 янв. — Режим доступа: <http://gazeta.zn.ua/macrolevel/velikaya-transfertnaya-bitva-raund-pervyy.html>.
17. Панченко Ю. Сила оттока. Украина стала одним из лидеров по выводу капитала [Электронный ресурс] / Ю. Панченко // *Коммерсантъ Украина*. — 2012. — 24 июля (№ 116). — Режим доступа: <http://www.kommersant.ua/doc/1986838>.
18. Бальцерович Л. Навстречу ограниченному государству [Электронный ресурс] / Л. Бальцерович. — Режим доступа: <http://www.inliberty.ru/library/study/353/>
19. Овсієнко О. В. Становлення соціальної держави в Україні: економічна природа розбіжностей у фактичному і формальному статусі / О. В. Овсієнко // *Вісн. Нац. юрид. акад. України. Серія: Економічна теорія та право*. — 2011. — № 3. — С. 25–36.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОТИВОРЕЧИЯ СОЦИАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА И ИХ РЕАЛИЗАЦИЯ В УКРАИНЕ

Овсиенко О. В., Бороденко Н. Н.

Обобщены экономические противоречия, возникающие в процессе становления социального государства. Выявлены и раскрыты особенности их реализации в Украине. Обоснованы экономико-правовые меры по их преодолению.

Ключевые слова: социальное государство, экономические противоречия, экономическая свобода, равенство социально-экономических прав, налогообложение.

ECONOMIC CONTRADICTIONS OF THE WELFARE STATE AND THEIR IMPLEMENTATION IN UKRAINE

Ovsijenko O. V., Borodenko M. M.

The article summarized the economic contradictions that arise in the development of the welfare state, the features of their implementation in Ukraine are discovered and disclosed; economic and legal measures to overcome them are grounded.

Key words: social state, economic contradictions, economic freedom, equality in social and economic rights, taxation.

УДК 330.1 (477+100)

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ТА КАПІТАЛУ: ПРИЧИНИ, СУТНІСТЬ, НАПРЯМИ І ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

*Л. М. Яворська, кандидат економічних наук, доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет;*

*О. В. Попадинець, кандидат економічних наук, доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

Присвячено проблемам соціалізації капіталістичної ринкової економіки, опису основних причин і форм реалізації цього процесу та чинників його гальмування в Україні. Проаналізовано основні форми модифікації відносин власності в ході соціалізації капіталістичної економіки. Розглянуто значення та перспективи державно-приватного та соціального партнерства.

Ключові слова: соціалізація капіталу, капіталізм, соціалізм, соціальне партнерство, трудова колективна власність, виробничі кооперативи, державно-приватне партнерство.